

VAN HET BOS EN DE BOMEN

Meerstemmigheid is een oefenwoord

Ludo Abicht

Een juiste, objectieve observatie van de werkelijkheid is niet eenvoudig: sommigen onder ons zien, zoals het spreekwoord het uitdrukt, “door de bomen het bos niet meer”. Ze zijn zo intens bezig met hun eigen problemen en belangen dat ze daarbij uit het oog verliezen dat ook anderen dezelfde of gelijkaardige belangen hebben en, vooral, dat de oplossingen van de problemen in de meeste gevallen alleen nog gemeenschappelijk kunnen gevonden worden. Anderen daarentegen zien alleen nog maar het bos, maar vergeten dat een gezond bos uit gezonde bomen bestaat en dat wie dit vergeet er op de duur ook dat bos bij zal kwijtspelen. Denken we maar aan de prachtige abstracte constructie van de Volkerenbond na de vreselijke Grote Oorlog van 14-18. Op papier en wellicht zelfs in de harten en geesten van een aantal pioniers van de nieuwe internationale en vreedevolle samenwerking zag het er allemaal goed uit. Maar in de werkmanshuizen en de lege fabriekshallen tijdens de lange jaren van inflatie en economische depressie smeulde de verbittering en de rancune en waren de mensen rijp voor demagogen en dictators die hen vakkundig tegen “de anderen” ophitsten en tenslotte, wie had dit voor mogelijk geacht?, nog geen 22 jaar later opnieuw in een nog erger en nog meer moordend oorlogsavontuur meesleurden. Maar wij mensen zijn een koppige soort: het puin van de Tweede Wereldoorlog was nog niet opgeruimd of we begonnen alweer te dromen van een wereld vol broeders en zusters, een wereld van vrede, vrijheid en welvaart, een wereld in feite van de “Universele Rechten van de Mens”, waar eenieder van ons zich voluit zou kunnen ontplooiën, gewoon omdat hij of zij een mens is. Niet alleen de blanke mannen uit de aristocratie of de burgerij, de feitelijke genieters van de eerste universele verklaring in 1789, maar nu eens echt iedereen. Dat was het einde van de kolonisering van de rest van de wereld die wij in het Westen zo lang als beschavende, zeg maar humanitaire interventie hadden toegejuicht of goedgepraat. En omdat plechtige verklaringen en verdragen nu eenmaal mensenwerk zijn zal het aan ons en de volgende generatie liggen, ervoor te zorgen dat ook deze mooie droom van de Verenigde Naties niet opnieuw uit elkaar spat

“in haat en broedertwist en schande” of, wat wellicht nóg erger is, niet langzaamaan in elkaar stort, gewoon omdat de fut eruit is na de aanhoudende mensonterende drama’s in Darfoer, Oost-Congo, het Midden-Oosten en zoveel andere regio’s waar mensenrechten blijkbaar ongestraft kunnen geschonden worden. In sommige gevallen staan we er als internationale organisatie bij en kijken we ernaar. In andere gevallen, bijvoorbeeld in gebieden waar niets te rapen of op te graven valt, kijken we niet eens.

Uit deze eerste bedenkingen volgt duidelijk dat je die twee perspectieven, het private en het collectieve, niet kan of mag scheiden, vooral niet wanneer we het over de meerwaarde van “meerstemmigheid” hebben. Het verhaal van de meerstemmigheid, de polyfonie, is daar trouwens op zichzelf een heel mooi voorbeeld van. De aanzet werd waarschijnlijk al in de elfde eeuw gegeven door een Italiaans monnik, vond dan zijn weg naar Frankrijk en Engeland, om tenslotte vanaf ongeveer 1500 gedurende twee eeuwen als Vlaamse Polyfonie de Europese muziek te domineren. Om die polyfonie echt te begrijpen zouden we moeten beginnen met de homofonie, de letterlijk maar niet figuurlijk ééntonige Gregoriaanse muziek, om dan te laten horen hoe verschillende creatieve componisten, kapelmeesters en zangers, waarvan de meerderheid naamloos gebleven is, deze polyfonische muziek zodanig ontwikkeld en verfijnd hebben dat de muzikale cultuur op een bepaald moment rijp genoeg werd voor een Sweelinck, een Buxtehude en vooral een Johann Sebastian Bach. En wie dacht dat Bach intussen dood was heeft blijkbaar niet aandachtig genoeg geluisterd naar Thelonious Monk, The Modern Jazz Quartet of, aan de meer academische kant, Schönberg of Stockhausen. We zouden, anders gezegd, dit luik van de sociale week met vrucht en genoeg kunnen veranderen in een muzikale happening en op een minder theoretische manier tot dezelfde conclusies over meerstemmigheid komen. Ik som ze even op:

1. de meerstemmigheid is zowel het resultaat van de ontwikkeling van een lange traditie als van de vernieuwing ervan door een paar inventieve individuen;
2. die meerstemmigheid is slechts mogelijk geweest, omdat de verschillende kunstenaars niet in hun eigen sacristie of op hun eigen doksaal zijn blijven

zitten maar over de grenzen van hun parochie, streek en land zijn gaan luisteren naar wat er zo hier en daar te horen viel;

3. ze hebben dan op een gegeven moment die ervaringen uit de traditie en het buitenland verwerkt tot een eigen unieke muziekstijl die dan later opnieuw door andere kunstenaars uit binnen- en buitenland werd overgenomen, aangepast en verder ontwikkeld;

Met de beeldspraak uit de natuur kunnen we zeggen, dat zelfs de geschiedenis van de muzikale *meerstemmigheid* aantoont, dat zowel het bos als de bomen noodzakelijk geweest zijn om een dergelijk fantastisch resultaat te bereiken.

Deze paragraaf over de meerstemmige muziek bevat een aantal kernbegrippen die ook voor de discussie van de historische en maatschappelijke meerstemmigheid nodig zullen blijken: **traditie, creativiteit, grensoverschrijding, eigen verwerking** van al die diverse elementen en, onuitgesproken maar onontbeerlijk, **kwaliteit**. Met dit toch wel belangrijke verschil, dat de Vlaamse componisten uit de Renaissance niet verplicht waren, die meerstemmigheid in hun werk toe te passen, maar dat wij vandaag en morgen gewoon geen andere keuze hebben.

Multicultuur: van de invoering van het christendom tot de recente migratiegolven.

Als er één nutteloos want overbodig debat is, dan is het dat over het multiculturele karakter van onze huidige samenleving. “Multicultureel” wil namelijk niets anders zeggen dan dat er niet één, maar twee of meer culturen – *multae culturae* - één grondgebied delen of juist weigeren te delen, denk maar aan het drama in Israël-Palestina. Zelfs de meest verblinde vreemdelinghater, racist of xenofob moet toegeven dat de maatschappelijke werkelijkheid gemengd, veelkleurig, veelzijdig, kortom multicultureel, multireligieus en/of multi-etnisch is. Men kan dat betreuren of toejuichen, bevorderen of trachten in te dijken, maar men zal er hoe dan ook goedschiks of kwaadschiks mee moeten leven. In een normaal functionerende democratische maatschappij zal dit “kwaadschiks”, deze angst voor de ander af en toe aanleiding geven tot discussies, spanningen, misverstanden en zelfs tot verspreide momenten van geweldpleging, maar het zal hoogstwaarschijnlijk niet in een etnische zuivering ontaarden. Historici als

Fernand Braudel hebben onder meer aangetoond dat de zogenaamde *identité de la France*, de titel van zijn laatste onafgewerkt gebleven meesterwerk, het voorlopige resultaat is van duizenden jaren ervaring én ontmoeting, interactie met andere culturen en godsdiensten, van het uit Palestina geïmporteerde christendom tot de jongste Amerikaanse of Japanse communicatietechnieken. Wanneer we bijvoorbeeld de vrome biechtelingen van de heilige pastoor van Ars met hun rozenkransen, processies en wijwater vergelijken met hun achterkleinkinderen met hun motorfietsen, popfestivals en energiedrankjes begrijpen we meteen dat het dwaas zou zijn, over een eeuwige en onveranderlijke identiteit te praten, maar dat we nog steeds met die uitwisseling en interactie bezig zijn. Ook in onze streken is het begonnen met de invoering van het christelijke monotheïsme en, reeds vanaf de elfde eeuw, met de immigratie van joden uit het Rijnland. Zodat we van dat ogenblik af niet langer van een homogene monoculturele samenleving kunnen spreken. De bevolking was weliswaar nog overwegend christelijk, maar de christenen waren niet meer de enigen die dachten, de waarheid te bezitten. Vanaf de zestiende eeuw werd die zekerheid van de rooms-katholieken zwaar op de proef gesteld, toen een groot gedeelte van de bevolking zijn heil ging zoeken bij de Wederdopers, de Lutheranen en vooral de Calvinisten. Van een land met twee culturen, het christendom en het jodendom, waarbij de tweede groep in het beste geval gedoogd werd en zich zo onopvallend als mogelijk gedroeg, waren we plotseling luidruchtig en gevaarlijk multicultureel geworden. De ketters werden wreed vervolgd, iets wat ze later, wanneer zij de macht veroverd hadden, aan de katholieken betaald zetten. De Nederlanden vielen als gevolg van die godsdienstoorlogen en buitenlandse interventies uit elkaar, maar de culturele en zelfs religieuze verscheidenheid kon niet meer ongedaan gemaakt worden. In de zeventiende eeuw betaalde Europa een heel hoge prijs voor die religieuze diversiteit, toen tijdens de Dertigjarige Oorlog (1618 -1648) bijna de helft van de bevolking van Midden-Europa in de naam van “de ware Jezus van Nazareth” werd afgeslacht. Na het sluiten van de Vrede van Westfalen in 1648 begonnen we zowel te vermoeden dat die religieuze motivering van de verschillende vorsten eerder een middel dan een doel op zich geweest was en dat het bovendien zinloos en zelfs misdadig was, iemand vanwege zijn afwijkende religieuze opinies te vervolgen, te folteren en te vermoorden. In dit nieuwe klimaat van tolerantie werd tijdens de tweede helft van die zeventiende eeuw onze huidige moderne

samenleving geboren. De door zowel joodse als christelijke orthodoxe religieuze leiders veroordeelde Baruch Spinoza kwam tot de vaststelling dat een ideale maatschappij een land was “waarin iedere burger kon denken wat hij wilde en kon zeggen wat hij dacht”, zonder daarvoor verdacht of vervolgd te worden. Als gevolg van de ontwikkeling van de techniek werden de afstanden tussen de landen steeds kleiner, wat ook de migratie van politieke, religieuze, etnische en wellicht vooral economische vluchtelingen met zich meebracht. Sommigen van deze landverhuizers waren goudzoekers, wie van ons weet nog dat Hendrik Conscience over deze mensen een lezenswaardige roman, *Goudland*, geschreven heeft?, of avonturiers, maar op een of andere manier waren het allen gelukzoekers, geen barbaarse horden van veroveraars en ook geen soldaten zoals de Spanjaarden en Portugezen in Latijns-Amerika. Of de latere troepen van Napoleon en andere koloniale legers. Omdat we in een kolonie niet van een authentieke multiculturele samenleving kunnen spreken - daar werd alles, tot en met het onderwijs, ondergeschikt aan de belangen van het stiefmoederland - beperken we ons tot de eigen zich ontplooiende westerse parlementaire democratieën die de basisprincipes van de Verlichting in hun vaandel voerden. In principe waren daar alle burgers, ook de nieuwkomers, gelijk voor de wet en konden ze deelnemen aan de vrijheid, gelijkheid en broederlijkheid die gegarandeerd waren door de grondwet. In de praktijk zag het er uiteraard anders uit: zij die vanwege hun huidskleur en afkomst assimileerbaar waren werden ook grotendeels geassimileerd, ik kom daar meteen op terug; zij van wie de voorouders bijna even lang in het land verbleven als de blanken, maar die onmogelijk zelf blank konden worden, werden gesegregeerd of apart gehouden, en zij die, zoals de autochtone Amerikanen die wij Indianen noemden, in de weg stonden van de economische expansie werden fysiek uitgeroeid of geografisch in reservaten, bantoestans of andere getto's geparkeerd.

Die assimilatie, die in de Verenigde Staten gesymboliseerd werd door het ideaal van de smeltkroes, de *melting pot*, wordt schitterend beschreven in de familieroman *Middlesex* (2002) van de Grieks-Amerikaanse auteur Jeffrey Eugenides:

In een grote zaal in Detroit, Michigan staat een reusachtige smeltkroes op het podium met daarop de letters: FORD ENGLISH SCHOOL MELTING POT.

Eén voor één wandelen de migranten in de traditionele klederdracht van hun land van herkomst via een loopbrug die smeltkroes binnen. Italië, Polen, Noorwegen, Palestina, Duitsland enzovoort en tenslotte Griekenland.

Henry Ford, die op de eerste rij zit, knikt goedkeurend, terwijl hij van de vertoning geniet. [...] Dan komen de leraars Engels op het podium. Ze dragen lange lepels die ze in de smeltkroes steken. Het licht wordt rood en flikkert terwijl ze roeren. Stoom stijgt boven het podium uit.

In de smeltkroes zitten de mannen dicht opeengepakt. Ze gooien hun immigrantenkleren weg en trekken maatpakken aan. [...] En de smeltkroes begint over te koken. Rode lichten schijnen helder. Het orkest speelt de eerste tonen van “Yankee Doodle”. Een voor één komen de afgestudeerden van de Engelse school uit de smeltkroes. Ze zwaaien met Amerikaanse vlaggen. Het applaus is overdonderend.

Helaas worden diegenen die vanwege problemen met de politie of vakbondsactiviteiten verdacht zijn nog diezelfde dag ontslagen.

Mijnheer Ford wil geen arbeiders met dat soort connecties. U moet zich maandag alvast niet aan de fabriekspoort komen aanmelden. [...] Ik hoop dat u daarmee uw les geleerd hebt. We wensen u het allerbeste voor de toekomst.

Die assimilatie was dus een dubbelzinnig project: werkgevers als Ford konden niets aanvangen met de al te grote culturele diversiteit en wilden de nieuwkomers zo snel mogelijk omvormen tot éénvormige, loyale burgers en volgzame, nette en vlijtige werknemers, en de sukkelaars zelf zagen al gauw in dat een dergelijke aanpassing zowat hun enige uitweg uit de miserie was. Voor hun kinderen en kleinkinderen was het openbaar onderwijs dan weer hét middel bij uitstek om hogerop te geraken en dat is hen in grote trekken ook gelukt. Maar opvoeding, kennis van de geschiedenis en vooral zelfstandig denken zijn al even dubbelzinnig als de door Ford en zijn collega's nagestreefde assimilatie. Lange tijd was het Engels inderdaad de enige voertaal en de mensen geloofden in de liberale ideologie van *the American way of life*, die leerde dat iedereen die hard genoeg werkte succes zou boeken, met andere woorden dat diegenen die in armoede en ellende bleven steken dat alleen zichzelf te verwijten hadden. Tot een aantal wakkere geesten begonnen te beseffen dat niet iedereen echt dezelfde kansen had en zich van het ideaal van de smeltkroes afkeerden. Tegenover die ketel, waarin

ze allen tot goede Amerikanen zachtgekookt werden, stelden ze een nieuw beeld op, dat van de slaschotel die slechts smaak krijgt, wanneer alle ingrediënten krakend vers zijn. In minder culinaire termen heet dat integratie, een maatschappijmodel waarbij de beste elementen en tradities uit de verschillende culturen naast en met elkaar ontwikkeld worden. De feitelijke multiculturaliteit maakte plaats voor de interculturaliteit, het streven naar samenwerking met behoud van de culturele, religieuze of etnische eigenheid.

Van passief naar actief pluralisme.

In West-Europa, dat toen nog geen immigratieland was, maar waar naast de joodse minderheid christelijke gelovigen en vrijzinnigen samenleefden, koos men voor een of andere vorm van verzuiling. Men erkende langzamerhand het pluralisme van de maatschappij maar zorgde ervoor, door een duidelijke afbakening tussen de verschillende levensbeschouwelijke groepen de vrede groepen te bewaren. Dat is ook grotendeels gelukt, maar als gevolg van de moderne verzwakking van de bekende grote verhalen - het christendom, het socialisme, het liberalisme, de vrijzinnigheid - hield ook dit passieve pluralisme niet langer stand. De instellingen bestaan nog, maar de invulling van die verschillende levensbeschouwingen en dus ook het verschil met de anderen is veel minder absoluut geworden. Zodat het vrijwel onmogelijk werd, de nieuwe immigranten die zich vanaf de jaren zestig van de vorige eeuw in West-Europa kwamen vestigen op de vertrouwde manier op te delen in bijvoorbeeld een islamitische, een Turkse of Arabische zuil. Zoals de interculturaliteit in Noord-Amerika steeds meer de norm werd, begon men hier na te denken over een andere, positieve vorm van pluralisme, het zogenaamde "actieve pluralisme". Dit actieve pluralisme stimuleert niet alleen het contact tussen de verschillende culturen en godsdiensten, denken we maar aan de interreligieuze dialoog zoals die door de Duitse katholieke theoloog Hans Küng bepleit wordt, maar veronderstelt ook een herbronning van de eigen overtuiging en levensbeschouwing. Je kan namelijk geen zinvolle dialoog opstarten indien je zelf weinig of niets te zeggen hebt of indien je, weliswaar politiek correct maar een beetje naïef, alle verschillen en tegenstellingen wil negeren. Ik geef een paar voorbeelden uit eigen ervaring:

Toen een paar jaren geleden een minderjarige leerlinge uit een Turks gezin van huis wegliep, omdat ze weigerde in Turkije uitgehuwelijkt te worden, stonden de verantwoordelijken van het jeugdhuis waar ze terechtgekomen was voor een heus dilemma. Moesten ze de ouders op de hoogte brengen of de rechten van het meisje beschermen? Had, anders gezegd, de groep voorrang op het individu of moesten ze voor het individu kiezen? Na discussies met een aantal moraalfilosofen van verschillende universiteiten werd tenslotte besloten, haar te beschermen tot ze, een paar maanden later, meerderjarig geworden was. Ik moet u niet vertellen dat dit begrijpelijk niet in dank werd afgenomen door de ouders en hun vrienden in de Turkse gemeenschap, maar wat was het alternatief?

Of neem het onverkwikkelijke want valse debat over de hoofddoeken. In onze samenleving verzetten we ons terecht tegen alle vormen van dwang, of die nu van de familie van de meisjes komt of van de overheid. Wanneer we voor een algemeen verbod kiezen, maken we van een symbooldossier over een kledingstuk een principiële kwestie, wat het op zich niet is en niet zou mogen worden. Het wordt iets helemaal anders, wanneer we weigeren een aantal basiswaarden en normen van onze democratische samenleving in vraag te stellen, of het nu gaat om de gelijkwaardigheid van mannen en vrouwen, de rechten van homoseksuelen en lesbiennes, het recht op vrije meningsuiting of dat van het vrije wetenschappelijke onderzoek. Indien we over deze basisbeginselen niet meer durven praten om niet als intolerant of racistisch te worden bestempeld zijn we volop de verworvenheden van onze beschaving aan het opgeven en vervallen we in een uiterst gevaarlijk cultuurrelativisme dat onherroepelijk tot de chaos moet leiden. Wanneer we, in het omgekeerde geval, géén punt maken van die hoofddoekjes, is het risico groot dat een kleine maar luidruchtige groep extremisten dit als een eerste stap beschouwt in de richting van een opgelegde islamisering van hun eigen gemeenschap. Ik vind dat we dat risico maar moeten lopen en ons, samen met bondgenoten in de islamitische gemeenschap, tegen elke vorm van fanatisme en fundamentalisme moeten blijven verzetten. De Israëliische schrijver Amos Oz heeft gelijk, wanneer hij stelt dat er mensen bestaan die niet fanatiek zijn omdat ze een of andere Heilige Zaak verdedigen, maar fanatiekelingen die een Heilige Zaak zoeken om hun extreme standpunten te legitimeren. Statistisch zullen er wel altijd zo'n mensen rondlopen. De vraag is of we heel onze cultuur, die ook die van de meerderheid van de moslims is, door deze extremisten laten bepalen.

Het vaak gehoorde verwijt, dat die zogenaamd “universele” rechten van de mens een product van het Westen zouden zijn en dus niet gelden voor andere beschavingen, zit historisch en inhoudelijk fout. Niet alleen waren veel denkers van de Verlichting uitstekend geïnformeerd over belangrijke andere culturen, onder meer de Arabisch-islamitische wereld en die van China, maar hebben ideeën en inzichten uit die niet-Europese culturen ook het denken van de Westerse geleerden en filosofen en dus ook van ons beïnvloed. En verder waren en zijn die universele rechten van de mens zo opgesteld, dat ze uiteindelijk op alle mensen in deze wereld van toepassing zijn. Indien we dat betwijfelen doen we niet alleen onszelf, maar ook de anderen onrecht aan. Wie ook maar een beetje vertrouwd is met de Oosterse wijsheid zoals die eeuwen vóór het ontstaan van het christendom in Indië en China ontwikkeld werd, wie de grote humanistische denkers en moraalfilosofen van de Arabische wereld leest of wie weet wat de Afrikaanse ethiek van de *ubuntu* inhoudt, die aan de basis ligt van de toch merkwaardige commissies voor “Waarheid en verzoening” in Zuid-Afrika, kan niet langer volhouden dat er twee of meer vormen van “menschelijkheid” bestaan die zo onverzoenbaar zouden zijn dat de beruchte “botsing der beschavingen” van Samuel Huntington onvermijdelijk wordt en we er dus maar beter aan doen, ons tot de tanden te bewapenen. De vraag is, wie van deze geproclameerde onverzoenbaarheid profiteert. Ik stel voor, de oude boutade van de antiklerikale socialisten over het complot tussen bazen en pastoors, “houdt gij ze dom, wij houden ze arm” te vervangen door “houdt gij ze verlamd door de angst voor het terrorisme, wij houden ze zoals altijd arm en weerloos.”

We hebben de laatste decennia met vallen en opstaan geleerd dat er gelovige én ongelovige uitbuiters zijn, zoals er gelovige en ongelovige voorvechters van de arbeidersklasse bestaan. Dat debat is, onder meer dank zij priester Daens en anderen, gelukkig voorbijgestreefd. We hebben met afschuw gezien hoe logebroeder Pinochet in Chili zijn logebroeder Allende de zelfmoord ingedreven heeft. We kennen de verhalen over de moorddadige kruistochten en de Inquisitie, maar we kennen ook de namen van gelovige christenen die het leven van duizenden joden gered hebben. Ik stel voor, dergelijke discussies voor de geschiedenisboeken en het geschiedenisonderwijs te bewaren, want een zo eerlijk

en objectief mogelijk beeld van het verleden kan ons helpen te verhinderen dat we in gelijkaardige fouten vervallen.

Vandaag en morgen is het echter onze zaak, dit actieve pluralisme een zinvolle en wervende inhoud te geven. Zinvol, omdat het ons dwingt, telkens opnieuw op zoek te gaan naar de bronnen van onze eigen levensbeschouwing en de diepere motivatie van ons gedrag. Wervend, omdat mensen die zich geëngageerd hebben in een sociale beweging per definitie democraten zijn, dat wil zeggen dat ze ervoor moeten zorgen dat zoveel mogelijk gewone burgers uit de civiele maatschappij, het zogenaamde middenveld, bij dit proces betrokken worden, want er bestaat niet zoiets als een “geleide democratie”, de naam die Soekarno in het jonge Indonesië aan zijn autoritair regime gaf. Een democratie berust op de communicatie tussen mensen die elkaar als gelijkwaardige partners aanvaarden en respecteren, wat heel iets anders is dan de instructies van een projectleider of de zo vaak gehoorde uitspraak van ouders die tegen hun kinderen zeggen “we hebben dat toch afgesproken?” Terwijl het natuurlijk om een opgelegde regel gaat. Deze communicatie veronderstelt dat mensen elkaar begrijpen, wat alleen maar mogelijk is nadat ze de kans gekregen hebben behoorlijk Nederlands te leren. Wie dit aanbod van taallessen als een agressie beschouwt miskent de elementaire voorwaarden van een democratie en veroordeelt de nieuwkomers tot een tweederangsbestaan. In dit opzicht had Henry Ford gelijk, ook al had hij met zijn *Ford English School* niet meteen democratische bedoelingen. Naast de taalkennis is het essentieel dat nieuwkomers, vooral zij die uit niet-Europese landen komen, op zijn minst voldoende uitleg krijgen over die waarden en normen die ons over alle verschillen heen binden. Omdat dergelijke inburgeringscursussen altijd iets gedwongens en bedreigends hebben – wat gebeurt er wanneer je na drie pogingen nog niet slaagt? – is het werkmilieu de meest geschikte plaats om mensen te helpen, zich in hun nieuwe land te oriënteren.

Hier stoten we op een stevige knoest: wat gebeurt er, wanneer die mensen vol goede wil en enthousiasme op hun nieuw werk komen en al heel vlug constateren dat hun Vlaamse collega’s vaak een taal spreken die van ver herinnert aan het standaard Nederlands dat zij tijdens die taallessen geleerd hebben? Dat die collega’s wél trots zijn op hun superieur geachte westerse normen en waarden, maar dat ze tegelijk allerlei middelen uitgevonden of in elkaar geknutseld hebben om een beetje creatief met de belastingsaangifte om te gaan, om flitspalen te

vermijden, hier en daar discreet een zak met illegaal afval achter te laten of ongegeneerd te liegen over de leeftijd van hun kinderen op trein of tram, om maar een paar van ónze “ingeburgerde” gewoonten te vernoemen. Kunnen we dan zeggen dat de nieuwkomers maar eerst echt ingeburgerd zijn wanneer ze ook een klein beetje sjoemelen en, vooral, er in slagen niet gepakt te worden? Waarmee ik alleen maar wou duidelijk maken dat we niet van de anderen kunnen verlangen dat ze zich aan regels en gewoonten houden waar we zelf eerder losjes mee omspringen. Sherlock Holmes zou weliswaar zeggen dat dit “elementair” is, maar het raakt de kern van onze bezinning over de meerwaarde van meerstemmigheid”: hoe kan je de kwaliteit van een polyfonische compositie en de uitvoering ervan verzekeren, wanneer niet alle stemmen doorklinken? Wat hebben we, anders uitgedrukt, aan een zogenaamd “neutrale” cultuur, waar alle waarden van de verschillende individuen en deelgroepen zorgvuldig uitgewist zijn om toch maar niemand te kwetsen. Op die manier zullen we wellicht niemand kwetsen, maar we zullen hen ook niet raken. Kan iemand ons komen uitleggen hoe een neutrale leraar of een neutrale samenleving er dan uitziet? En vooral, welke boodschap we daaraan hebben? De Italiaanse filosoof Antonio Gramsci, die jarenlang door Mussolini gevangen gehouden werd, maar er ondanks alles in geslaagd is, zijn belangrijkste teksten naar buiten te smokkelen, waarschuwde ons al in de jaren dertig voor die zogenaamde neutraliteit, die in feite een verborgen pleidooi inhoudt voor het behoud van de bestaande machtsverhoudingen. Zij die deze machtsverhoudingen domineren willen niets liever dan een comfortabele consensus, dat wil zeggen een maatschappij waarin één en slechts één waarheid serieus genomen wordt, met name dat er “altijd rijken en armen, heren en knechten, leiders en volgelingen” zullen zijn en dat er, met de woorden van Margaret Thatcher in feite “geen alternatief” voor de bestaande onrechtvaardigheid is. Zij willen geen meerstemmige symfonie, maar een uniform spreekkoor waarin de individuele verschillen verdwijnen, als het even kan een assimilatie zoals die werd verdedigd door Henry Ford en zijn vele geestesgenoten. Het grote gevaar bestaat erin, dat dit vanzelfsprekend de gemakkelijkste oplossing is: men negeert de inbreng van al de verschillende groepen en individuen en leert hen, zich koest te houden om deze kunstmatige harmonie niet te verstoren.

Soms wordt ons gezegd dat we een keuze moeten maken: of we kiezen voor deze harmonie, waarbij iedereen zijn of haar plaats kent en er hooguit voor zichzelf of de kinderen naar streeft, een stapje hoger op de maatschappelijke ladder te zetten, ook al moet men dit afkopen met stilzwijgen en volgzaamheid. Of we willen de rijkdom van de verscheidenheid niet laten verloren gaan, evenmin als we aanvaarden dat er al sinds 1899, dat is meer dan een eeuw, bijna elke dag nieuwe soorten planten en dieren voorgoed van de aarde verdwijnen, met als gevolg een bijna zichtbare verarming van ons hele ecologische systeem. Dit geldt des te meer voor de verscheidenheid van de menselijke soort en de opeengestapelde ervaring van al die generaties die aan ons zijn voorafgegaan.

Net zoals we de strijd voor het behoud van het milieu onder geen beding mogen opgeven, want pessimisme en doemdenken bevordert alleen maar de mogelijke maar niet onvermijdelijke catastrofe, mogen we de zorg om de verscheidenheid van de menselijke cultuur overlaten aan managers en politici. We beseffen heel goed dat politici bijzonder gevoelig zijn, hoe kan het ook anders?, voor de stemming van de bevolking, in beide betekenissen van dit woord. Wanneer ze de voeling met hun achterban verliezen bestaan ze gewoon niet meer. Dit betekent dat we van onderuit een grotere invloed op de politici en de besluitvorming hebben dan we vermoeden, zolang we hen met sterke argumenten en een vaste wil benaderen. Maar sterke argumenten vallen niet uit de lucht. In een mooi gedicht van Bertolt Brecht, *Die Antwort (Gedichte im Exil, 1940)* zegt een moeder:

Mijn jonge zoon vraagt me: Moet ik wiskunde leren?

Waarom, zou ik willen zeggen. Dat twee stukken brood meer is dan één

Zal je ook zó wel merken.

Mijn jonge zoon vraagt me: Moet ik Engels leren?

Waarom, zou ik willen zeggen. Dit rijk gaat ten onder. En

Wrijf maar met je vlakke hand over je buik en zucht

En men zal je wel begrijpen.

Mijn jonge zoon vraagt me: moet ik geschiedenis leren?

Waarom, zou ik willen zeggen. Leer maar je kop in de grond te steken

Zo zal je misschien overleven.

Ja, leer wiskunde, zeg ik.

Leer Engels, leer geschiedenis!

Indien dat jongetje geluisterd heeft en niet in een bombardement of een militaire wanhoopsactie met de Hitlerjugend gevallen is, heeft hij na 1945 kunnen meewerken aan de opbouw van een democratische samenleving zonder antisemitisme of racisme. Zijn moeder had gelijk. Indien we echt bezorgd zijn over de manier waarop onze verwarrend pluralistische maatschappij met deze diversiteit omgaat moeten we ons zo grondig en zo correct mogelijk informeren en dat kost moeite en tijd. Alleen op deze manier kunnen we de twee uitersten vermijden, dat van een blinde angst voor de anderen en het andere die bijna altijd tot dogmatisme en xenofobie leidt en, omgekeerd, dat van een naïef en onkritisch cultuurrelativisme dat geen onderscheid kan of wil maken tussen andere culturen en de fundamentalistische uitwassen ervan. Na eeuwen van misverstanden en confrontaties kunnen katholieken en protestanten, christenen en joden, gelovigen en vrijzinnigen vandaag in alle openheid met elkaar praten en samenwerken. Het is niets te vroeg. Het wordt hoog tijd dat de humanisten in alle kampen, ook binnen de islam, beseffen dat ze de strijd tegen de vele vormen van fanatisme slechts kunnen winnen, wanneer ze vanuit hun eigen overtuiging respect opbrengen voor de overtuiging van de anderen. Eigen overtuiging én respect voor die van de ander: dat zijn de twee sleutelbegrippen voor een geslaagde meerstemmigheid: de eigen inbreng en de bereidheid tot samenwerking.